

АДМІНІСТРАТИВНА ТА ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

СЕРЕДА Валерій В'ячеславович - кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. ректора Львівського державного університету внутрішніх справ
УДК 342.95

В процессе классификации юридической ответственности в зависимости от отраслевой принадлежности норм необходимо учитывать, что нормы отраслей законодательства не всегда совпадают с отраслевой структурой права. В пределах одной отрасли права могут существовать различные виды ответственности (дисциплинарная и материальная в трудовом праве) и, наоборот, различные отрасли права регламентируют один вид ответственности (уголовное, уголовно-процессуальное, уголовно-исполнительное). Исследование института административной и дисциплинарной ответственности, выяснения его сути, места и роли в системе административного права и среди других отраслей права связано с необходимостью совершенствования украинского законодательства и его систематизации.

Ключові слова: юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність.

Постановка проблеми

Традиційно в основу поділу юридичної відповідальності на види покладається характер правопорушення, його «зовнішня» форма – санкція. І вид юридичної відповідальності визначається галузевою належністю охоронних відносин, які характеризують це правопорушення. При цьому зауважимо, що за чотиричленною схемою правопорушень до нього можуть бути віднесені цивільне й дисциплінарне правопорушення. Тобто з усіх наявних галузей права, правопорушення й відповідальність

за них є лише в кримінальному, адміністративному та цивільному праві. Це пояснюють тим, що норми інших галузей права не захищені власними санкціями. У зв'язку з цим не виникають охоронні відносини в рамках тієї або іншої галузі права, а тому ці галузі потребують участі санкцій інших галузей.

Таким чином, вважається, що порушення в інших галузях права не виникають, оскільки відсутня міра юридичної відповідальності. Дана позиція заснована на традиційному розумінні правопорушення та юридичної відповідальності. Однак реалії ставлять нові умови, що змушують відійти від традиційного виокремлення чотирьох видів юридичної відповідальності.

Мета даної розвідки – продемонструвати й обґрунтувати потребу виокремлення нових видів юридичної відповідальності, також на основі цього розглянути адміністративну й дисциплінарну відповідальність.

Стан дослідження

Деякі вчені, такі як І.С. Самощенко, В.М. Хропанюк, поділяють юридичну відповідальність на чотири різновиди – кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну. Такої ж позиції дотримується також В.В. Копейчиков. П.Р. Стависький виокремлює кримінальну, адміністративну, матеріальну та дисциплінарну відповідальність. І.М. Семякін дещо розши-

рює перелік видів юридичної відповідальності, називаючи кримінальну, цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну. Таким є переконання і А.Ф. Черданцева. О.Е. Лейст розрізняє два види юридичної відповідальності: штрафну (каральну) відповідальність і правопоновлювальну відповідальність: кожна із них відповідає характеру правопорушення та змістові санкцій за його скоєння. Це тільки найбільш яскраві підходи до типізації феномена юридичної відповідальності.

Виклад основних положень

Розвиток суспільних відносин та об'єктивна необхідність у розширенні сфери правового регулювання зумовлюють появу нових видів правовідносин, а отже, й відповідальності. Так, Р.Т. Мухаєв до вже традиційних різновидів додає фінансову, сімейну, процесуальну відповідальність [1, с. 431-433], а О.Ф. Скакун вбачає можливість застосування конституційної відповідальності як результату порушення норм конституції [2, с. 336-338].

Представлені класифікаційні види мають дискусійний характер, наприклад, за вчинення протиправного вчинку в залежності від ступеня небезпеки, який він несе суб'єкт(правопорушник) несе видову відповідальність (кримінальну, адміністративну, цивільну тощо), а поняття юридичної відповідальності є загальноправовою категорією. У той же час, не можна говорити про матеріальну відповідальність поряд з адміністративною чи кримінальною, так як це різні класифікаційні групи, які виокремленні за різними класифікаційними критеріями. Відповідно слушною є позиція Л.О. Сироватської, яка говорить про належність матеріальної та дисциплінарної відповідальності до сфери трудового права [3, с. 27].

У процесі класифікації юридичної відповідальності залежно від галузевої належності норм ми маємо врахувати той факт, що мова йде про норми галузей законодавства, які не завжди збігаються з галузевою структурою права. Так, О.Е. Лейст, зважаючи на цю обставину, вважає, що класифікація юридичної відповідальності на види

залежно від галузі права не збігається з галузевою структурою права з тієї причини, що видів юридичної відповідальності на практиці менше, ніж галузей права і за порушення норм різноманітних галузей права може застосовуватися відповідальність того самого виду. Галузева класифікація не пояснює, чому в межах однієї галузі права можуть існувати різноманітні види відповідальності (дисциплінарна й матеріальна в трудовому праві) і, навпаки, різні галузі права регламентують один вид відповідальності (кримінальне, кримінально-процесуальне, виправно-трудове). Необхідною є більш розширена класифікація видів відповідальності, заснованої на її типових характеристиках у низці галузей [4, с. 32].

Проф. П.М. Рабінович вважає, що можлива така класифікація юридичної відповідальності: процесуальна, дисциплінарна, міжнародна та конституційна [5, с. 236].

З цього приводу необхідно зауважити, що в юридичній літературі ідуть серйозні суперечки з приводу виокремлення процесуальної відповідальності, деякі вчені зазначають, що норми процесуального права, які регламентують правоохоронний процес, здійснюваний у правозастосовчій формі спеціально уповноваженими органами [6, с. 330-331], так як норми як матеріального, так і процесуального права забезпечуються засобами процесуальної відповідальності. У сучасній юридичній науці термін «процесуальна відповідальність» є збірним поняттям. Як вид юридичної відповідальності він визначається особливостями предмету і методу правового регулювання та розподілом відповідальності на види Єдиної процесуальної відповідальності немає й не може бути. У сучасній науці розрізняють такі види процесуальної відповідальності, як кримінально-процесуальна, цивільно-процесуальна, конституційна та адміністративна [7, с. 38]. Незважаючи на певну дослідженість проблем процесуальної відповідальності, вона й на сьогодні є достатньо відкритою в науці. Наприклад, у теорії кримінального процесу активно розроблялося поняття кримінально-процесуального правопорушення, відповідальності, співвідношення засобів кримінально-процесуаль-

ної відповідальності та примусових заходів у кримінальному процесі і т. д. Доводиться, що кримінально-процесуальна відповідальність – це неминучий наслідок скоєного процесуального правопорушення. Її підставою є процесуальне правопорушення – винна, протиправна дія або бездіяльність, що заподіює шкоду кримінальному процесові.

Резюмуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що ознаки кримінально-процесуальної відповідальності загалом характерні й для інших видів процесуальної відповідальності. Тому при вивченні процесуальної відповідальності необхідно керуватися наступними міркуваннями:

– процесуальна відповідальність, як один із видів юридичної відповідальності, має всі її властивості. Проте, специфіка відносин, у яких вона виявляється, зумовлює властивості, що надають їй визначеної особливості;

– процесуальна відповідальність засновується на нормах процесуального права, що містять міру відповідальності, передбачену санкцією в разі порушення правового обов'язку, передбаченого у диспозиції. Тобто вона здійснюється чітко в рамках закону;

– процесуальна відповідальність настає в результаті скоєння процесуального правопорушення, що відображається у свідомому невиконанні або порушенні процесуальних обов'язків учасниками кримінального, адміністративного, цивільного та конституційного судочинства;

– процесуальна відповідальність виникає в рамках процесуальних правовідносин. Вона виникає між учасниками юридичного процесу: особою, яка порушила процесуальну норму, і державним органом, що на неї може покласти відповідальність. Таким чином, дане правовідношення має державно-владний характер, оскільки зобов'язує правопорушника вчинити визначені дії, щоб відновити законність, або позбавляє його якихось прав, погіршуючи його становище;

– особливістю процесуальної відповідальності є те, що її засоби мають переважно поновлювальний характер. У більшос-

ті процесуальних норм закріплені засоби відновлення законності, порушеної протиправними діями учасників юридичного процесу. Заходи, пов'язані з безпосереднім впливом на правопорушника, також трапляються, але рідше;

– процесуальна відповідальність має специфічні цілі свого впливу. Для відповідальності у сфері матеріального права метою є виправлення й перевиховання особи, що скоїла правопорушення, недопущення інших правопорушень як нею, так і іншими особами. Для відповідальності у сфері процесуального права конкретною метою є припинення процесуального правопорушення й забезпечення нормального порядку судочинства;

– процесуальна відповідальність реалізується не лише в ході застосування примусових засобів внаслідок порушення процесуального обов'язку. Найчастіше вона реалізується в правомірній поведінці суб'єктів процесуальних відносин, що відображається в неухильному дотриманні процесуальних норм;

– незважаючи на реальне існування процесуальної відповідальності та наявні наукові розробки, дотепер відсутня її законодавча регламентація. Зокрема, галузеве законодавство не передбачає визначення процесуального правопорушення та відповідальності. Ця обставина зменшує роль процесуальної відповідальності як ефективного засобу впливу на правопорушників процесуальних норм. Її існування покликане забезпечувати нормальне здійснення юридичного процесу шляхом стимулювання належного виконання вимог закону. Тому потреба в правовій регламентації процесуальної відповідальності є очевидною [8, с. 57].

У сучасній науковій літературі визнано ще один вид юридичної відповідальності – конституційної (державно-примусової). Цю проблему опрацьовували В.Ф. Погорілко, Л.Р. Наливайко, Ю.П. Єрьоменко, Т.Д. Зражевська, Н.М. Колосова, С.А. Авакян, В.Я. Бойцов, Ф.М. Рудинський, Д.Т. Шон та інші. Незважаючи на певну дослідженість конституційної відповідальності, в цій сфері залишилися чимало спірних питань.-

А саме: традиційно підставою настання будь-якого виду юридичної відповідальності вважається скоєння правопорушення. Підставою конституційної відповідальності є дія або бездіяльність, що заподіяла або могла заподіяти шкоду праву, незалежно від порушення Конституції або інших норм. Підстави конституційної відповідальності мають загальний характер і є не конкретизованими. Так, затримка, несвоєчасне прийняття рішень або прийняття рішень, які не суперечать закону, але є неефективними, спроможні заподіяти величезної шкоди державі, населенню. Неминуче має впливати санкція – вотум недовіри або звільнення від займаної посади особливо відповідальних осіб [9, с. 35–37].

Проф. М.М. Колосова дотримується іншої позиції. Відсутність конкретних підстав притягнення до конституційної відповідальності свідчить або про прогалину в конституційному законодавстві, або про те, що тут наявна відповідальність, яка має ознаки юридичної [10, с. 86, 88]. На нашу думку, не можна забувати, що конституційна відповідальність настає за порушення правових норм, без чого неможливий примусовий вплив, реалізація санкції юридичної норми.

Специфіка конституційної відповідальності зумовлена тими відносинами, в яких вона виникає. Ці відносини являють собою різновид політичних, що виникають у зв'язку зі здійсненням державної влади. Конституційна відповідальність має яскраво виражений політичний характер, оскільки спрямована на охорону державно-правових інтересів. Закріплені в Конституції та інших правових актах форма правління, державний устрій, політичний режим, поза сумнівом, належать не лише до правової сфери, а й до політичної.

Конституційна відповідальність взаємодіє з політичною. Цей взаємозв'язок виявляється у підставах виникнення, несприятливих наслідках, суб'єктах відповідальності.

Основним призначенням конституційної відповідальності є виконання певних дій і вчинення поведінки в межах конституційних норм з метою забезпечення консти-

туційного правопорядку. У зв'язку з цим на перший план виступає позитивний аспект конституційної відповідальності, що відображається в обов'язку, покладеному на всіх суб'єктів державно-правових відносин.

У випадках невідповідності поведінки суб'єктів державно-правових відносин конституційним нормам вступає в дію ретроспективний аспект конституційної відповідальності, що відображається в застосуванні засобів конституційної відповідальності до правопорушника.

Жодна галузь неможлива без відповідальності за порушення її норм. Міжнародне право, не зважаючи на відсутність кодифікації норм про міжнародно-правову відповідальність, передбачає юридичні умови її виникнення, види, форми та обсяг.

Проф. М.О. Ушаков доводить, що міжнародна відповідальність – це застосування санкції у випадку міжнародного правопорушення [11, с. 19].

Проф. А.І. Дмитрієв зазначає про те, що в науці міжнародного права під міжнародно-правовою відповідальністю розуміють негативні юридичні наслідки, які настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання. Однак у широкому плані під міжнародно-правовою відповідальністю слід розуміти негативні юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права внаслідок порушення ним міжнародного правопорядку як цілісної системи правових відносин. Він же вказує й на те, що у наш час суб'єктами міжнародного права поряд із державою можуть бути народи і нації, які ведуть боротьбу за своє визволення та міжурядові організації [12, с. 280].

У теорії міжнародного права склалися розуміння абсолютної відповідальності, підставою якої є не вольові акти, а події, так чи інакше пов'язані з правомірною поведінкою суб'єкта, але об'єктивно не залежать від його волі й спричиняють збитки, які підлягають відшкодуванню [13, с. 37–38].

Система міжнародного права знає два види відповідальності – політичну і матеріальну [14, с. 399]. Але в науковій літературі з міжнародного права згадується ще й мо-

ральна відповідальність [14, с. 113]. Проте більшість авторів вважає, що моральна відповідальність за суттю є відповідальністю політичною, а вираз «моральна відповідальність» може тлумачитися як відповідальність не правова, а така, що впливає з моралі, яка набула міжнародного характеру.

Аналіз процесуальної, міжнародної та конституційної відповідальності надає можливість зробити висновки про те що:

– процесуальна, міжнародна та конституційна відповідальність є самостійними видами юридичної відповідальності. Вони здійснюються в рамках загальних охоронних і конкретних правовідносин;

– засоби процесуальної і конституційної відповідальності більшою мірою мають поновлювальний характер. Для них основною метою є припинення правопорушень і забезпечення нормального функціонування суспільних відносин.

Підводячи висновок викладеному, необхідно зазначити, що залежно від галузевої належності в системі юридичної відповідальності поряд з іншими (конституційною, цивільно-правовою, кримінальною тощо) виокремлюють адміністративну та дисциплінарну відповідальність. Зупинимо на них свою увагу.

В адміністративному законодавстві поняття адміністративної відповідальності стає поширеним лише з середини 60-х років [15, с. 12]. Зокрема, у період 60-80-х років вивчення інституту адміністративної відповідальності стає одним з головних напрямків в адміністративно-правових дослідженнях, що дало змогу таким вченим-адміністративістам, як Д.М. Бахрах, І.О. Галаган, І.І. Веремеєнко, Б.М. Лазарєв, А.Є. Луньов, Н.Г. Салищева, М.С. Студенікіна, Л.Л. Попов, А.П. Шергін та іншим провести величезну роботу з розробки проблеми адміністративної відповідальності та підготувати теоретичну базу для розробки Основ законодавства Союзу РСР (1980 р.) про адміністративні правопорушення і відповідних кодексів союзних республік (1984-1985 рр.). Однак, ні Основи, ні кодекси, у тому числі Кодекс України про адміністративні правопорушення, не закріпили поняття адміні-

стративної відповідальності у вигляді визначення (дефініції), хоча використовували його, узявши за основу дві ключові ознаки: адміністративне правопорушення та адміністративне стягнення.

Не поглиблюючись у зміст та не викладаючи різні підходи щодо дефініції поняття адміністративної відповідальності (більш глибокий аналіз якого ми здійснимо нижче), зауважимо, що узагальнено під адміністративною відповідальністю розуміється специфічна форма реагування держави в особі її компетентних органів на вчинення адміністративних проступків, згідно з якою особи, що скоїли ці проступки, повинні відповісти перед уповноваженими публічними органами за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні стягнення в установлених законом формах і порядку.

Характерною рисою адміністративної відповідальності є те, що її підставою є адміністративне правопорушення (проступок). Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Діяння визнається адміністративним правопорушенням за наявності таких ознак, як суспільна небезпека, шкідливість, дія (бездіяльність), протиправність, винність, адміністративна караність, об'єкт посягання.

Як і при кримінальній відповідальності, при адміністративній відповідальності обов'язковим є наявність складу правопорушення, елементами якого також є об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Суб'єктами адміністративних правопорушень відповідно до ст. 12 КУпАП України можуть бути осудні (деліктоздатні) фізичні та юридичні особи, що скоїли ті чи інші правопорушення. Фізичні особи в такій якості – це осудні особи, що досягли на момент вчинення проступку 16-річного віку.

Адміністративні стягнення є останньою ланкою в системі заходів адміністративного примусу, мірою відповідальності і застосовуються з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення.

Адміністративні стягнення поєднують у собі елементи репресивного (карального), виховного та запобіжного характеру.

Конкретні види адміністративних стягнень передбачені ст. 24 КУпАП України. Вони поділяються на основні та додаткові.

Основні адміністративні стягнення: попередження; штраф; позбавлення спеціального права; виправні роботи; громадські роботи; адміністративний арешт.

Додаткові адміністративні стягнення: оплатне вилучення або конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного проступку.

Під дисциплінарною відповідальністю розуміють винне порушення трудової дисципліни і службових обов'язків. Такі порушення можуть бути виражені як у діяннях, так і у бездіяльності, допускатися як свідомо, так і з необережності.

Законодавством закріплено такі види дисциплінарної відповідальності:

1) у порядку, встановленому законами України;

2) у порядку, встановленому Кодексом законів про працю;

3) відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців;

4) на підставі дисциплінарних статутів та спеціальних положень, чинних у низці галузей управління і деяких сферах державної діяльності.

Підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок, сутність якого полягає у невиконанні або неналежному виконанні особою покладених на неї трудових або службових обов'язків.

Стосовно більшості працівників дисциплінарна відповідальність передбачена нормами трудового і адміністративного права, а щодо деяких категорій осіб (наприклад, військовослужбовців) – повністю нормами адміністративного права, що пояснюється необхідністю поряд із загаль-

ними правилами дисциплінарної відповідальності враховувати особливі вимоги дисципліни до них, встановлення специфіки їх дисциплінарної відповідальності.

Щодо віку, з якого може наставати дисциплінарна відповідальність, то слід враховувати, що суб'єктом адміністративного права є особи, які досягли шістнадцятирічного віку, а суб'єктом трудового права, в окремих випадках, є особи, що досягли чотирнадцятирічного віку (ст. 188 Кодексу законів про працю [16]).

Так, ст. 139 Кодексу законів про працю в Україні визначає обов'язки працівників додержувати трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника, і при цьому не встановлюється будь-яких виключень стосовно віку працівника. Ст. 140 Кодексу законів про працю в Україні вказує на такі способи забезпечення трудової дисципліни, як метод переконання, виховання та ін.

За порушення трудової дисципліни настає відповідальність, за якою слідує накладення на працівника одного з таких стягнень (ст. 147 Кодексу законів про працю в Україні): догана; звільнення.

Законодавством, статутами і положеннями про дисциплінарну відповідальність можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення.

Глава IX Кодексу законів про працю в Україні регулює відносини між працівником та власником також з приводу матеріальної відповідальності, заподіяної підприємству, установі, організації. Вказується на такі види матеріальної відповідальності, як обмежена та повна. Віковий ценз працівника у 18 років встановлюється у випадку укладення договору про повну матеріальну відповідальність. Вікових меж щодо обмеженої матеріальної відповідальності дана глава кодексу не містить.

Висновки

Треба відзначити, що на сучасному етапі розвитку української державності дослідження інституту адміністративної та дисциплінарної відповідальності, з'ясування

АНОТАЦІЯ

У процесі класифікації юридичної відповідальності залежно від галузевої належності норм необхідно враховувати, що норми галузей законодавства не завжди співпадають з галузевою структурою права. У межах однієї галузі права можуть існувати різноманітні види відповідальності (дисциплінарна й матеріальна в трудовому праві) і, навпаки, різні галузі права регламентують один вид відповідальності (кримінальне, кримінально-процесуальне, кримінально - виконавче). Дослідження інституту адміністративної та дисциплінарної відповідальності, з'ясування його суті, місця та ролі в системі адміністративного права та серед інших галузей права, пов'язане з необхідністю вдосконалення українського законодавства та його систематизацією.

SUMMARY

In the process of classification of legal liability, depending on the branches implement norms, it should be taken into account that branches norms of legislation not always coincide with the branch structure of the law. Within one branch of law there can be different types of liability (disciplinary and material in labour law) and, conversely, different branches of law regulate one kind of liability (criminal, criminal – procedural, corrective – labor). Research of the institute of administrative and disciplinary liability, clarifying its essence, the place and role in the system of administrative law, and among other branches of law, is related to the necessity of improving the Ukrainian legislation and its systematization.

його суті, місця та ролі як в системі адміністративного права, так і серед інших галузей права, а також у системі юридичної відповідальності набуває особливого значення, оскільки це пов'язано з необхідністю удосконалення українського законодавства, у тому числі з його систематизацією.

Література

1. Мухаев Р.Т. Теория государства и права. – М.: Юрист, 2001. – 655 с.
2. Скакун О.Ф. Теория государства и права. – Х.: Консум, 2005. – 656 с.
3. Сыроватская Л.А. Ответственность по советскому трудовому праву. – М.: Юрид. лит., 1974. – 180 с.
4. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) / О. Э. Лейст. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1981. 240 с.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. – К.: Юрінком Інтер, 1994. – 324 с.
6. Афанасьев В.С. Основы процессуального права // Основы права / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юрист, 1996. – 524 с.
7. Эклина П.С. Цели и средства их достижения в уголовно-процессуальном праве. – М.: Юрид. лит., 1976. – 123 с.
8. Басін К.В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права

людини: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Басін Кирило Володимирович; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. К., 2006. 214 арк.

9. Шибаева Е.И., Поточный М.А. Правовые вопросы деятельности и структуры международных отношений. – М.: Международные отношения, 1998. – 312 с.

10. Колосова Н.М. Конституционная ответственность – самостоятельный вид юридической ответственности // Государство и право. – 1997. – № 2. – С. 86–88.

11. Ушаков Н.А. Основания международной ответственности государств. – М.: Юрид. лит., 1983. – 2ф53 с.

12. Дмитрієв А.І. Міжнародне публічне право. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.

13. Василенко Л.В. Відповідальність держави за міжнародні правопорушення. – К.: Вища школа, 1979. – 267 с.

14. Международное право: Учебник / Отв. ред. Ю.М. Колосов. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 621 с.

15. Бельський К.С. Административная ответственность: генезис, основные признаки, структура. // Государство и право. – 1999. – № 12. – С. 12–20.

16. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 № 322-VIII» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.